

УДК 347.65

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.63>

ЯКОВЛЕВ М. Д.

**СУЧАСНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ
СПАДКОВИХ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ ЗА ЗАКОНОМ:
СУДОВА ПРАКТИКА УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

**CONTEMPORARY DIRECTIONS FOR IMPROVING THE MECHANISM
OF PROTECTING THE INHERITANCE RIGHTS OF INTESTATE HEIRS:
UKRAINIAN JUDICIAL PRACTICE AND EUROPEAN EXPERIENCE**

Статтю присвячено комплексному дослідженню сучасного механізму захисту спадкових прав спадкоємців за законом в Україні крізь призму новітньої судової практики Верховного Суду та європейського досвіду правового регулювання спадкових відносин.

Проаналізовано новітні правові позиції Верховного Суду, сформовані у 2022–2025 роках, щодо застосування способів захисту спадкових прав, визначення додаткового строку для прийняття спадщини, оцінки поважності причин його пропуску, захисту спадкових прав в умовах воєнного стану, встановлення юридично значущих фактів, зміни черговості спадкування, визначення кола спадкоємців та використання документів, виданих на тимчасово окупованих територіях або органами держави-агресора.

Обґрунтовано, що сучасна судова практика сформувала низку принципів правових підходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту спадкових прав, зокрема щодо неприпустимості регулювання строків прийняття спадщини підзаконними нормативно-правовими актами, застосування індивідуалізованого підходу до оцінки поважності причин пропуску строку, визначення належного способу судового захисту, а також адаптації спадкового права до правових наслідків збройної агресії. Встановлено, що практика Верховного Суду відіграє визначальну роль у забезпеченні єдності правозастосування та усуненні прогалин законодавчого регулювання.

У результаті порівняльно-правового аналізу положень Регламенту (ЄС) № 650/2012 та законодавства окремих держав-членів Європейського Союзу визначено перспективні напрями вдосконалення українського законодавства, пов'язані з розвитком цифровізації спадкових процедур, удосконаленням функціонування Спадкового реєстру, можливістю запровадження уніфікованого документа для підтвердження статусу спадкоємця, законодавчим уточненням критеріїв поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, а також нормативним врегулювання окремих питань спадкування постмортальними дітьми.

Зроблено висновок, що подальше вдосконалення механізму захисту спадкових прав спадкоємців за законом має здійснюватися комплексно, шляхом поєднання новітніх правових позицій Верховного Суду, результатів рекодифікації цивільного законодавства та позитивного європейського досвіду із збереженням фундаментальних засад українського спадкового права.

Ключові слова: *спадкування за законом; захист спадкових прав; Верховний Суд; строк прийняття спадщини; способи судового захисту; воєнний стан; Європейський Союз; рекодифікація цивільного законодавства.*

© ЯКОВЛЕВ М. Д. – здобувач освіти 2 року денної форми навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право» освітньо-наукової програми «Право» Вибіркового блоку «Приватне право» (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка) <https://orcid.org/0009-0008-5293-870X>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

This article provides a comprehensive analysis of the contemporary mechanism for protecting the inheritance rights of intestate heirs in Ukraine through the prism of the latest case law of the Supreme Court and the European experience of regulating inheritance relations.

The study analyses the most recent legal positions developed by the Supreme Court during 2022–2025 concerning the application of remedies for the protection of inheritance rights, the determination of an additional time limit for accepting an inheritance, the assessment of valid reasons for missing the statutory acceptance period, the protection of inheritance rights under martial law, the establishment of legally significant facts, changes in the order of intestate succession, the determination of the circle of heirs, and the use of documents issued in temporarily occupied territories or by the authorities of the aggressor state.

It is substantiated that contemporary judicial practice has developed a number of fundamental legal approaches aimed at ensuring the effective protection of inheritance rights. These include the inadmissibility of regulating the time limits for accepting an inheritance by subordinate legislation, the application of an individualised approach to assessing valid reasons for missing the statutory acceptance period, the determination of appropriate judicial remedies, and the adaptation of inheritance law to the legal consequences of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine. It is established that the case law of the Supreme Court plays a decisive role in ensuring the uniform application of law and eliminating gaps in legislative regulation.

Based on a comparative legal analysis of the provisions of Regulation (EU) No. 650/2012 and the legislation of selected European Union Member States, the study identifies promising directions for improving Ukrainian legislation. These include the further digitalisation of inheritance procedures, enhancement of the functioning of the Inheritance Register, the potential introduction of a unified document confirming the legal status of an heir, legislative clarification of the criteria for valid reasons for missing the inheritance acceptance period, and the regulation of selected issues relating to succession rights of posthumously conceived children.

The article concludes that the further improvement of the mechanism for protecting the inheritance rights of intestate heirs should be pursued through a comprehensive approach combining the latest legal positions of the Supreme Court, the outcomes of the recodification of Ukrainian civil legislation, and positive European experience while preserving the fundamental principles of Ukrainian inheritance law.

Key words: *intestate succession; protection of inheritance rights; Supreme Court; inheritance acceptance period; judicial remedies; martial law; European Union; recodification of civil legislation.*

Актуальність проблеми. Захист спадкових прав спадкоємців за законом належить до найбільш соціально значущих напрямів сучасного цивільного права, оскільки безпосередньо пов'язаний із забезпеченням права власності, стабільністю цивільного обороту та гарантуванням правової визначеності у сфері спадкових правовідносин. Останніми роками актуальність цієї проблематики суттєво зросла під впливом нових викликів, зумовлених повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, яка спричинила масове внутрішнє переміщення населення, тимчасову окупацію окремих територій, ускладнення доступу до нотаріальних процедур, появу нових категорій спадкових спорів та необхідність адаптації традиційних правових механізмів до надзвичайних умов. Водночас практика Верховного Суду демонструє динамічний розвиток підходів до визначення належних способів судового захисту спадкових прав, оцінки поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, використання документів, виданих на тимчасово окупованих територіях, а також вирішення інших складних питань спадкування за законом. Додаткового значення дослідження набуває у контексті євроінтеграційного курсу України та триваючої рекодифікації цивільного законодавства, що актуалізує необхідність урахування положень Регламенту (ЄС) № 650/2012 та позитивного досвіду держав-членів Європейського Союзу щодо захисту спадкових прав у транскордонних правовідносинах. За цих умов комплексне осмислення сучасної судової практики, виявлення тенденцій її розвитку та обґрунтування перспектив удосконалення механізму захисту спадкових прав спадкоємців за законом набувають важливого теоретичного і практичного значення.

Мета статті полягає у комплексному аналізі сучасної судової практики Верховного Суду щодо захисту спадкових прав спадкоємців за законом, виявленні основних тенденцій її розвитку, здійсненні порівняльно-правового аналізу європейського досвіду та обґрунтуванні напрямів удосконалення механізму захисту спадкових прав в Україні.

Викладення результатів дослідження. Право на спадкування за законом, як і будь-яке суб'єктивне цивільне право, передбачає можливість його судового захисту у разі порушення, невизнання або оспорування. Відповідно до частини першої статті 15 та частини першої статті 16 Цивільного кодексу України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого порушеного, невизнаного або оспоруваного права, а перелік способів захисту, визначений статтею 16 цього Кодексу, має універсальний характер і поширюється на всі цивільні правовідносини, у тому числі спадкові [1]. Водночас, як неодноразово наголошував Верховний Суд, застосування того чи іншого способу захисту є виправданим лише за умови, що він одночасно відповідає змісту порушеного права, забезпечує його реальне поновлення та узгоджується з вимогами закону, тобто є належним, ефективним і правомірним [2].

Узагальнення практики Верховного Суду дає підстави виокремити кілька найбільш поширених способів судового захисту, які застосовуються у спорах за участю спадкоємців за законом. Насамперед це вимоги про визнання права власності на спадкове майно в порядку спадкування за законом, що традиційно використовуються у випадках, коли нотаріус відмовив у видачі свідоцтва про право на спадщину через неможливість підтвердження юридично значущих обставин у позасудовому порядку. Верховний Суд послідовно виходить із того, що встановлення місця відкриття спадщини, факту постійного проживання зі спадкодавцем чи факту прийняття спадщини входить до предмета доказування саме у справі про визнання права власності на спадкове майно. Відтак пред'явлення окремої вимоги про встановлення відповідного юридичного факту не може вважатися ефективним способом захисту, якщо між спадкоємцями вже існує спір про право [2]. Так, у постанові від 24 серпня 2022 року у справі № 538/2344/20 Верховний Суд визнав помилковим висновок суду апеляційної інстанції про необхідність звернення позивачів з окремим позовом щодо визначення місця відкриття спадщини, зазначивши, що такі обставини підлягають встановленню безпосередньо під час вирішення спору про право власності на спадкове майно [2].

Важливе місце у системі способів захисту займає також вимога про визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину. Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду в постанові від 5 вересня 2022 року у справі № 385/321/20 дійшла висновку, що така вимога є самостійним способом захисту, прямо передбаченим статтею 1301 Цивільного кодексу України, не може отожднюватися з негативним позовом і, відповідно, підпадає під дію правил про позовну давність [2]. Зазначений підхід має принципове значення для спадкоємців за законом, права яких порушені видачею свідоцтва іншому спадкоємцю на все спадкове майно, оскільки правильна юридична кваліфікація відповідної вимоги безпосередньо впливає на визначення строків звернення до суду.

Специфічне місце у механізмі захисту спадкових прав посідають і спори, пов'язані із задоволенням вимог кредиторів спадкодавця. За загальним правилом статті 1282 Цивільного кодексу України кредитор має право вимагати від спадкоємців виконання зобов'язання шляхом одноразового платежу, а у разі відмови – звернення стягнення на майно, передане їм у натурі. У постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 квітня 2018 року у справі № 645/3265/13-ц, правову позицію якої було підтримано подальшою практикою, Верховний Суд визнав допустимою конкуренцію способів захисту та зазначив, що положення статті 1282 Цивільного кодексу України не виключають можливості застосування альтернативного способу захисту – примусового виконання обов'язку в натурі відповідно до пункту 5 частини другої статті 16 цього Кодексу [2]. Разом із тим Велика Палата Верховного Суду в постанові від 13 липня 2022 року у справі № 645/6151/15-ц уточнила, що належним способом захисту в таких правовідносинах є саме звернення стягнення на майно, передане спадкоємцю в натурі, а не визнання права власності на нього за кредитором [2].

Окремої уваги заслуговує сформований Великою Палатою Верховного Суду підхід до захисту інтересів територіальної громади у спорах щодо відумерлої спадщини. У постанові від 14 грудня 2022 року у справі № 461/12525/15-ц зазначено, що право спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини, вимагати передачі майна, яке перейшло до територіальної громади як відумерла спадщина та збереглося в натурі, ґрунтується на положеннях статті 1280 Цивільного кодексу України. Якщо ж таке майно було відчужене добросовісному набувачеві, спадкоємець, як і територіальна громада за аналогією закону, набуває право лише на грошову

компенсацію його вартості, визначену на момент розгляду спору [2]. Наведена правова позиція засвідчує важливість застосування аналогії закону для подолання прогалин у регулюванні спадкових правовідносин, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах, коли внаслідок бойових дій, вимушеного переміщення населення чи загибелі потенційних спадкоємців кількість випадків визнання спадщини відумерлою об'єктивно зростає.

Водночас ефективність судового захисту спадкових прав визначається не лише правильним вибором способу захисту, а й можливістю своєчасної реалізації самого права на спадкування. Саме тому особливого значення в сучасній судовій практиці набули питання, пов'язані зі строками прийняття спадщини, їх поновленням та визначенням критеріїв поважності причин їх пропуску, що істотно впливають на забезпечення реального й ефективного захисту прав спадкоємців за законом.

Строк для прийняття спадщини, встановлений статтею 1270 Цивільного кодексу України та визначений у шість місяців з часу її відкриття, залишається одним із найбільш конфліктних елементів механізму реалізації спадкових прав, оскільки саме зі впливом цього строку пов'язується втрата спадкоємцем можливості реалізувати відповідне право в позасудовому порядку. Відповідно до частини третьої статті 1272 Цивільного кодексу України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання заяви про її прийняття [1]. Саме тлумачення оціночної категорії «поважна причина» становить основний масив судової практики у цій сфері.

Принципове значення для стабільності спадкових правовідносин в умовах воєнного стану має правова позиція, сформульована Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду в постанові від 25 січня 2023 року у справі № 676/47/21. Суд зазначив, що строк для прийняття спадщини за своєю правовою природою є присічним, оскільки його вплив зумовлює визнання спадкоємця таким, що не прийняв спадщину. При цьому ані стаття 1270, ані інші положення Цивільного кодексу України не передбачають можливості застосування конструкції «зупинення перебігу строку для прийняття спадщини» чи встановлення інших правил його обчислення постановою Кабінету Міністрів України [3]. Цей висновок набув особливої ваги з огляду на те, що на початку 2022 року органами публічної влади активно поширювалася інформація про подовження строку прийняття спадщини до десяти місяців, яка надалі не була підтримана сталою судовою та нотаріальною практикою, орієнтованою на передбачений Кодексом шестимісячний строк [4, с. 352]. Отже, судова практика фактично виконала функцію усунення нормативної неузгодженості між тимчасовими підзаконними актами та базовими положеннями цивільного законодавства.

Водночас Верховний Суд послідовно застосовує індивідуалізований підхід до оцінки поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини, виходячи з необхідності встановлення у кожній конкретній справі наявності об'єктивних, непереборних та істотних труднощів, які реально перешкоджали спадкоємцю своєчасно подати відповідну заяву. Так, у постанові Касаційного цивільного суду від 7 грудня 2023 року у справі № 548/2415/21 Верховний Суд підкреслив, що саме по собі перебування спадкоємця за межами України, у тому числі у тривалому морському рейсі, не є достатньою підставою для визначення додаткового строку, якщо особа не доведе неможливості подання заяви про прийняття спадщини поштовим, електронним чи іншим передбаченим законом способом. Крім того, суд зазначив, що необізнаність про смерть спадкодавця, як і суперечливість пояснень щодо причин пропуску строку, не свідчать про наявність об'єктивних перешкод для реалізації спадкових прав. Водночас Верховний Суд наголосив, що питання поважності причин пропуску строку повинно вирішуватися з урахуванням усіх конкретних обставин справи та оцінки належних і допустимих доказів, що відповідає принципу індивідуалізації судового захисту [5].

Разом із тим судова практика досить чітко окреслює межі поважності причин, не допускаючи їх невинуватого широкого тлумачення. У постанові від 20 вересня 2023 року у справі № 638/16540/20 Верховний Суд зазначив, що необізнаність позивача про смерть батька та тривале проживання за межами України самі по собі не можуть розглядатися як поважні причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини [6]. Аналогічно у постанові від 23 квітня 2025 року у справі № 746/171/24 суд дійшов висновку, що сам факт проживання спадкоємця на території держави-агресора не свідчить про наявність об'єктивних і непереборних перешкод для звернення із відповідною заявою, а посилання на похилий вік є недостатнім за відсутності доказів того, що він реально унеможлилював своєчасне вчинення необхідних дій [7]. Ще більш виразно цей підхід сформульовано у постанові від 26 березня 2025 року у справі № 522/18483/21,

відповідно до якої карантинні обмеження та перебування за кордоном не можуть автоматично визнаватися поважними причинами, якщо спадкоємець мав альтернативні способи подання заяви — через консульську установу, поштове відправлення чи в електронній формі. Пасивна поведінка особи, яка усвідомлює або повинна усвідомлювати наявність у неї права на спадкування, у такому разі виключає можливість визнання причин пропуску поважними [8]. Натомість об'єктивна неможливість звернення, зумовлена веденням активних бойових дій у регіоні проживання спадкоємця, навіть якщо відповідна територія формально не перебувала під окупацією, визнається Верховним Судом достатньою підставою для визначення додаткового строку, що впливає з постанови Касаційного цивільного суду від 20 березня 2024 року у справі № 545/1231/23 [9].

Отже, питання строків прийняття спадщини у сучасній судовій практиці дедалі частіше виходить за межі суто процесуальної проблематики та набуває значення самостійної гарантії справедливого балансу між принципом правової визначеності й необхідністю реального захисту спадкових прав. Особливо виразно це проявляється в умовах збройної агресії проти України, яка породила нові категорії перешкод для своєчасного прийняття спадщини, ускладнила доступ до нотаріальних і реєстраційних процедур та зумовила необхідність подальшого переосмислення механізмів захисту прав спадкоємців за законом.

Збройна агресія російської федерації проти України зумовила появу в судовій практиці принципово нових категорій спорів, пов'язаних із захистом спадкових прав, які раніше фактично не мали аналогів. Насамперед ідеться про визнання юридичної сили документів, виданих компетентними органами держави-агресора, виключно з метою забезпечення реалізації спадкових прав громадян України. Так, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 серпня 2024 року у справі № 643/8133/23 Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій про відмову в задоволенні заяви про встановлення факту смерті на території іноземної держави, зазначивши, що на момент розгляду справи свідоцтво про смерть, видане на території російської федерації відповідно до законодавства цієї держави, не потребує легалізації, а тому правові підстави для встановлення факту смерті в судовому порядку відсутні [10]. Такий підхід відображає прагнення забезпечити баланс між принциповою позицією України щодо невизнання актів держави-агресора та необхідністю гарантувати ефективний захист спадкових прав осіб, які об'єктивно позбавлені можливості отримати відповідний документ від органів державної реєстрації актів цивільного стану України.

Не менш показовою є практика встановлення фактів смерті осіб на тимчасово окупованих територіях або в районах ведення активних бойових дій. Верховний Суд послідовно виходить із того, що розгляд таких справ потребує особливо зваженого підходу з урахуванням надзвичайних обставин, у яких опинилися заявники внаслідок повномасштабної збройної агресії [11]. Водночас щодо визначення місця відкриття спадщини після повернення законодавцем до правила про останнє місце проживання спадкодавця, закріпленого Законом України від 8 листопада 2023 року № 3450-IX [12], судова практика послідовно визнає право спадкоємця звернутися із заявою про прийняття спадщини до будь-якого нотаріуса на підконтрольній Україні території, якщо останнім місцем проживання спадкодавця була тимчасово окупована територія. Натомість заява про прийняття спадщини, подана на тимчасово окупованій території, не породжує юридичних наслідків у правовому полі України [11]. Такий підхід забезпечує узгодження територіального принципу відкриття спадщини з необхідністю гарантування реального доступу спадкоємців до нотаріальної процедури.

Окрему категорію становлять спори щодо зміни черговості одержання права на спадкування, передбаченої частиною другою статті 1259 Цивільного кодексу України, відповідно до якої спадкоємець наступної черги може за рішенням суду одержати право на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка закликається до спадкування, якщо протягом тривалого часу він опікувався спадкодавцем, матеріально його забезпечував, надавав іншу допомогу, а спадкодавець через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво перебував у безпорадному стані. У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 вересня 2022 року у справі № 524/3363/19 сформульовано вичерпний перелік умов, сукупність яких є необхідною для задоволення такого позову: опікування спадкодавцем, його матеріальне забезпечення, надання іншої допомоги, тривалість такої допомоги та безпорадний стан спадкодавця, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом [13]. Розвиваючи зазначений підхід, у постанові від 27 січня 2023 року у справі № 712/6646/21 Верховний Суд наголосив на необхідності чіткого розмежування правових конструкцій «одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 Цивільного кодексу України), що пов'язана

з відсутністю спадкоємців попередньої черги або усуненням їх від спадкування, та «зміни суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом», яка здійснюється шляхом зміни черговості на підставі договору або рішення суду. При цьому Верховний Суд підкреслив, що судовий порядок зміни черговості реалізується шляхом пред'явлення спадкоємцем наступної черги позову до спадкоємців тієї черги, яка безпосередньо закликається до спадкування, а право на звернення з таким позовом мають виключно спадкоємці за законом [14]. Наведені правові висновки свідчать про прагнення Верховного Суду сформулювати чіткі та передбачувані критерії реалізації спадкоємцями наступних черг права на зміну черговості спадкування, унеможлививши розширювальне тлумачення відповідних законодавчих підстав.

Заслуговує на увагу також практика Верховного Суду щодо виключення колишнього подружжя з кола спадкоємців першої черги. У постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 363/2488/22 Верховний Суд зазначив, що особа, шлюб з якою було розірвано до моменту відкриття спадщини, не входить до кола спадкоємців першої черги за законом і не набуває спадкових прав після смерті іншого з подружжя, оскільки сам факт перебування у шлюбі в минулому не породжує спадкових прав за відсутності шлюбних правовідносин на момент відкриття спадщини [15]. Цей правовий висновок має важливе практичне значення для належного захисту прав інших спадкоємців першої черги – дітей, батьків та другого з подружжя, – інтереси яких можуть бути порушені внаслідок безпідставного включення до складу спадкоємців особи, шлюбні правовідносини з якою були припинені ще до відкриття спадщини.

Наведені правові позиції свідчать про те, що сучасна судова практика поступово адаптує традиційні конструкції спадкового права до надзвичайних умов війни, поєднуючи вимоги правової визначеності, поваги до суверенітету держави та необхідності забезпечення реального доступу громадян до спадкових процедур. Водночас подальше вдосконалення механізму захисту спадкових прав потребує не лише розвитку національної судової практики, а й осмислення європейських підходів до регулювання транскордонного спадкування, взаємного визнання документів, спрощення нотаріальних процедур та забезпечення ефективного захисту майнових прав спадкоємців.

Право Європейського Союзу протягом останнього десятиліття сформувало комплексний механізм захисту спадкових прав у транскордонних справах, ключовим елементом якого є Регламент (ЄС) № 650/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 року про юрисдикцію, застосовне право, визнання і виконання рішень та прийняття і виконання автентичних актів у сфері спадкування, а також про запровадження Європейського свідоцтва про спадкування [16]. Регламент застосовується до спадкування осіб, які померли 17 серпня 2015 року або пізніше, і поширюється на всі держави-члени Європейського Союзу, за винятком Данії та Ірландії. Його концептуальною основою є принцип «одного закону та одного компетентного органу», відповідно до якого юрисдикцію щодо спадкування в цілому, як правило, здійснюють суди держави, у якій спадкодавець мав звичайне місце проживання на момент смерті, а застосуванню підлягає право саме цієї держави. Такий підхід мінімізує ризик виникнення паралельних проваджень у різних юрисдикціях та ухвалення взаємовиключних рішень щодо одного й того самого спадкового майна.

Особливої уваги заслуговує запроваджений Регламентом інститут Європейського свідоцтва про спадкування (European Certificate of Succession), яке видається органом, уповноваженим вести відповідну спадкову справу, та може використовуватися спадкоємцями, відказоодержувачами, виконавцями заповіту й управителями спадщини для підтвердження свого статусу і реалізації відповідних прав або повноважень в інших державах-членах без проходження будь-яких додаткових процедур визнання [17]. Запровадження такого інструменту істотно спростило захист спадкових прав у транскордонних правовідносинах, усунувши необхідність повторного підтвердження статусу спадкоємця в кожній окремій юрисдикції та забезпечивши більш ефективний обіг спадкових документів у межах Європейського Союзу.

Для України, значна кількість громадян якої внаслідок вимушеної міграції, спричиненої збройною агресією, нині проживає на території держав-членів Європейського Союзу, досвід функціонування Європейського свідоцтва про спадкування має не лише теоретичне, а й практичне значення. По-перше, він окреслює перспективний напрям розвитку міжнародно-правового співробітництва України з державами-членами ЄС у сфері взаємного визнання спадкових прав у процесі подальшої гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. По-друге, сама ідея уніфікованого документа, який підтверджує статус спадкоємця та може використовуватися без додаткових процедур підтвердження в різних органах, заслуговує на

врахування під час подальшого вдосконалення функціонування Спадкового реєстру та системи видачі свідоцтв про право на спадщину, особливо з огляду на потреби внутрішньо переміщених осіб і громадян України, які перебувають за кордоном.

Порівняльно-правовий аналіз матеріальних норм спадкового права держав-членів Європейського Союзу також дає підстави для окремих висновків, важливих у контексті подальшого вдосконалення українського законодавства про спадкування за законом. Континентальні правові порядки по-різному визначають як коло спадкоємців за законом, так і момент, на який особа повинна існувати для набуття спадкових прав. Загальновизнаним є підхід, відповідно до якого спадкоємцем може бути особа, зачата за життя спадкодавця і народжена живою після відкриття спадщини («nasciturus»). Водночас питання спадкових прав дітей, зачатих із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій уже після смерті спадкодавця (постмортальних дітей), вирішується у різних державах неоднаково. Так, стаття 9.2 Закону Іспанії «Про допоміжні методи репродукції людини» від 26 травня 2006 року допускає використання репродуктивного матеріалу протягом дванадцяти місяців після смерті чоловіка для запліднення дружини з відповідними юридичними наслідками щодо походження дитини, тоді як § 2101 Німецького цивільного уложення передбачає, що у разі призначення спадкоємцем особи, не зачатої на момент відкриття спадщини, вона вважається додатковим спадкоємцем, якщо інше не випливає з волі спадкодавця [18]. Українське законодавство подібних ситуацій поки що не врегульовує, що обґрунтовано розглядається як одна з прогалин спадкового права.

Не менш показовими є результати порівняльних досліджень щодо визначення черговості спадкування за законом. Вони засвідчують істотні відмінності у підходах до формування кола спадкоємців: особи, які в одних правопорядках взагалі не закликаються до спадкування, в інших визнаються спадкоємцями відповідної черги, тоді як кількість самих черг та критерії їх формування – ступінь споріднення, факт спільного проживання чи перебування на утриманні – суттєво різняться [19]. Це підтверджує, що механічне запозичення окремих моделей спадкування без урахування національних правових традицій, соціальних умов та особливостей функціонування української правової системи було б методологічно необґрунтованим. Натомість вибіркова імплементація найбільш ефективних юридичних конструкцій, зокрема щодо правового статусу постмортальних дітей, управління спадщиною, транскордонного підтвердження статусу спадкоємця та цифровізації спадкових процедур, цілком відповідає сучасним напрямкам рекодифікації цивільного законодавства України й узгоджується зі стратегічним курсом на гармонізацію національного права з правом Європейського Союзу.

Проведений аналіз свідчить, що європейський досвід не пропонує універсальної моделі вирішення всіх спадкових спорів, однак містить низку перевірених правових механізмів, здатних істотно підвищити ефективність захисту спадкових прав в Україні. Саме тому наступним логічним кроком є визначення конкретних напрямів удосконалення вітчизняного механізму захисту спадкових прав спадкоємців за законом з урахуванням як сучасної судової практики, так і позитивного європейського досвіду.

Проведений аналіз новітньої судової практики та європейського досвіду дає підстави визначити кілька взаємопов'язаних напрямів подальшого вдосконалення механізму захисту спадкових прав спадкоємців за законом в Україні.

Насамперед доцільним видається законодавче уточнення критеріїв поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Хоча судова практика вже виробила достатньо чіткі орієнтири, визнаючи поважними об'єктивну неможливість звернення до нотаріуса внаслідок бойових дій, затримку ідентифікації померлого, незначний строк прострочення за умови добросовісної поведінки спадкоємця та водночас не визнаючи такими сам по собі проживання за кордоном або карантинні обмеження за наявності альтернативних способів подання заяви, відсутність відповідних законодавчих критеріїв зумовлює необхідність їх повторного формування судами в кожній конкретній справі. Закріплення у статті 1272 Цивільного кодексу України невиключного переліку обставин, які можуть визнаватися поважними причинами пропуску строку в умовах воєнного чи надзвичайного стану, сприяло б підвищенню рівня правової визначеності, не обмежуючи при цьому дискреційних повноважень суду щодо оцінки конкретних обставин справи.

Водночас заслуговує на підтримку сформована у судовій практиці та науковій літературі позиція щодо недопустимості врегулювання питань, пов'язаних зі строками прийняття спадщини, підзаконними нормативно-правовими актами органів виконавчої влади. Досвід 2022–2023 років, коли поширена органами місцевого самоврядування, нотаріусами та правниками інформація про

нібито подовження строку прийняття спадщини до десяти місяців не знайшла підтвердження у подальшій судовій практиці, яка послідовно застосовувала встановлений Цивільним кодексом України шестимісячний строк [4, с. 352], переконливо засвідчив необхідність вирішення питань щодо тривалості таких строків виключно на рівні закону. За наявності об'єктивної потреби їх тимчасове продовження в умовах воєнного стану має здійснюватися шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України, а не прийняттям підзаконних нормативно-правових актів.

Наступним напрямом удосконалення є подальша уніфікація підходів до вибору належного й ефективного способу судового захисту спадкових прав. Практика Верховного Суду вже сформувала важливі правові орієнтири щодо співвідношення вимог про визнання права власності, визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину, встановлення юридичних фактів та звернення стягнення на спадкове майно. Разом із тим їх систематизація у формі узагальнення судової практики або відповідних роз'яснень Верховного Суду сприяла б однаковому застосуванню зазначених правових підходів судами нижчих інстанцій, а також зменшенню кількості випадків звернення до суду з неналежно обраним способом захисту.

Окремим перспективним напрямом залишається подальша цифровізація спадкових правовідносин, зокрема розвиток Спадкового реєстру та системи електронного нотаріату із застосуванням засобів відеоідентифікації та кваліфікованого електронного підпису, на необхідність чого вже зверталася увага науковців [4]. При цьому сучасна судова практика підтверджує не лише організаційне, а й правове значення належного функціонування Спадкового реєстру: хоча несвоєчасна реєстрація заповіту не зумовлює його нікчемності, невнесення відповідних відомостей до Реєстру визнається протиправною бездіяльністю, яка підлягає усуненню в судовому порядку. Подальший розвиток цифрової інфраструктури спадкових правовідносин водночас створює передумови для запровадження у перспективі вітчизняного аналога Європейського свідоцтва про спадкування – уніфікованого документа, який міг би істотно спростити підтвердження статусу спадкоємця, насамперед для внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які тимчасово перебувають за межами держави.

Нарешті, у процесі подальшої рекодифікації цивільного законодавства України доцільно врахувати як напрацювання Концепції оновлення Цивільного кодексу України щодо вдосконалення інституту управління спадщиною та визнання спадкових прав постмортальних дітей, так і загальний напрям гармонізації національного цивільного законодавства з правом Європейського Союзу. Водночас така гармонізація не повинна зводитися до механічного запозичення окремих іноземних моделей. Її основою має стати поєднання перевірених європейських правових механізмів із збереженням усталених концептуальних засад українського спадкового права, які підтвердили свою ефективність на практиці, передусім системи черговості спадкування за законом, що історично сформувалася з урахуванням особливостей української сім'ї, родинних зв'язків і соціальних відносин.

Висновки. Проведене дослідження новітньої практики Верховного Суду за 2022–2025 роки дає підстави стверджувати, що механізм захисту спадкових прав спадкоємців за законом в Україні перебуває на етапі активної трансформації, зумовленої як внутрішньою потребою забезпечення єдності судової практики щодо застосування способів захисту, передбачених статтею 16 Цивільного кодексу України, так і новими викликами, спричиненими збройною агресією російської федерації проти України. Аналіз судової практики засвідчив формування низки принципових правових підходів, які істотно підвищують рівень захисту спадкових прав. До них належать: визнання неприпустимості зупинення чи подовження строку для прийняття спадщини підзаконними нормативно-правовими актами; застосування індивідуалізованого підходу до оцінки поважності причин пропуску такого строку з орієнтацією на наявність об'єктивних і непереборних перешкод; визнання юридичної сили окремих документів, виданих державою-агресором, виключно в інтересах забезпечення реалізації спадкових прав громадян України; а також уточнення підходів до визначення кола спадкоємців за законом і зміни черговості спадкування з урахуванням фактичних сімейних відносин та моменту припинення шлюбу.

Порівняльно-правовий аналіз підтвердив, що право Європейського Союзу, насамперед положення Регламенту (ЄС) № 650/2012, сформувало ефективний механізм захисту спадкових прав у транскордонних правовідносинах, заснований на принципі «одного закону та одного компетентного органу» й інституті Європейського свідоцтва про спадкування. Водночас досвід окремих держав-членів Європейського Союзу, зокрема Іспанії та Німеччини, демонструє можливість гнучкішого нормативного врегулювання окремих питань спадкування за законом, насамперед щодо правового статусу постмортальних дітей. Обґрунтовано, що зазначені правові механізми не

можуть бути предметом механічного запозичення, однак становлять важливий орієнтир для подальшої рекодифікації цивільного законодавства України та його поступової гармонізації з правом Європейського Союзу.

У результаті дослідження обґрунтовано, що подальше вдосконалення механізму захисту спадкових прав спадкоємців за законом має здійснюватися комплексно та охоплювати кілька взаємопов'язаних напрямів. До них належать законодавче визначення орієнтовного переліку поважних причин пропуску строку для прийняття спадщини в умовах воєнного чи надзвичайного стану, закріплення виключно законодавчого порядку регулювання строків прийняття спадщини, подальша уніфікація судових підходів до вибору належного та ефективного способу захисту, розвиток цифрової інфраструктури спадкових правовідносин із перспективою запровадження уніфікованого документа, який підтверджуватиме статус спадкоємця, а також виважене використання позитивного європейського досвіду під час рекодифікації Цивільного кодексу України. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню єдності судової практики, посиленню ефективності судового захисту та зміцненню довіри громадян до інституту спадкування за законом.

Таким чином, сучасний механізм захисту спадкових прав поступово трансформується від формального застосування норм спадкового права до моделі, у якій провідну роль відіграють принципи ефективності судового захисту, правової визначеності та справедливого балансу приватних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Погрібний С. О. Особливості способів захисту цивільних прав у спадкових відносинах : презентація судді Верховного Суду від 10 березня 2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/Prezent Pogribnyi 10 03.pdf
3. Постанова Верховного Суду від 25 січня 2023 р. у справі № 676/47/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654283>
4. Юніна М. П., Буякова І. О. Проблемні аспекти спадкування в умовах воєнного стану та можливі шляхи їх вирішення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. Ч. 1. С. 351–355. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.53>
5. Постанова Верховного Суду від 7 грудня 2023 р. у справі № 548/2415/21 (провадження № 61-6134св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598646>
6. Постанова Верховного Суду від 20 вересня 2023 р. у справі № 638/16540/20 (провадження № 61-6761св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114369751>
7. Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2025 р. у справі № 746/171/24 (провадження № 61-17673св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126843645>
8. Постанова Верховного Суду від 26 березня 2025 р. у справі № 522/18483/21 (провадження № 61-8382св24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126328423>
9. Постанова Верховного Суду від 20 березня 2024 р. у справі № 545/1231/23 (провадження № 61-16142св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823680>
10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 серпня 2024 р. у справі № 643/8133/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104460>
11. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 13 листопада 2023 р. у справі № 638/7337/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114848910>
12. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини : Закон України від 8 листопада 2023 р. № 3450-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20>
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 21 вересня 2022 р. у справі № 524/3363/19 (провадження № 61-13916св21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106454275>
14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 січня 2023 р. у справі № 712/6646/21 (провадження № 61-12493св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654296>
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 вересня 2024 р. у справі № 363/2488/22 (провадження № 61-13426св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121570617>

16. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Official Journal of the European Union. 2012. L 201. P. 107–134. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012R0650>

17. European Certificate of Succession. European e-Justice Portal. URL: https://online-forms.e-justice.europa.eu/online-forms/european-certificate-succession_en

18. Кухарев О. Є. Окремі аспекти рекодифікації спадкового законодавства України. Юридична практика. 1 березня 2023 р. URL: <https://pravo.ua/okremi-aspekty-rekodyfikatsii-spadkovoho-zakonodavstva-ukrainy/>

19. Порівняльно-правовий аналіз черговості спадкоємців за законом у зарубіжних право-порядках. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2011. № 2. С. 42–48. URL: <https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2011-2/6.pdf>

Дата першого надходження статті до видання: 10.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.11.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2025